

Сашо МАРКОВ

ИСТОРИЯТА КАТО МЕТАФИЗИКА (Основания и проблеми)

“В същността на времето лежи една вътрешна **трансценденция**” – тази теза на Мартин Хайдегер от неговия Давоски диспут с Ернст Касирер илюстрира метафизическите рамки на всяка **историчност**: историята в качеството ѝ на “припомнящо отнасяне” трансцендира природното, наличното, фактичното. И то не в смисъла на онова, което наричаме историческа рефлексия, теория, наука. Буквално! Буквално, защото ако по принцип “метафизично” е синоним на опозицията “горе” – “долу”, то в историята “метафизично” има и хоризонтален характер; историчното в ролята му на отвъдприродно (буквално: **мета-физика**) открива разширяващи се социокултурни “хоризонти”.

Ако можем да говорим за някаква “подлунна”, “практическа” метафизика, то тя съвпада с **историческия процес**. В така разбраната история е същинското трансцендиране на мимолетното Dasein. В нея не се моделира, а буквално се **о-съществува**, т. е. продуцира се същността на човешката култура. Истина е, че поуките от историята са невъзможни! Тя е една своеобразна “усиология” на надемпирични същности, в която физическото време и пространство загубват своите природни характеристики в континуума на смислово положен **хронотоп** (М. Бахтин). В тази връзка още през XII век Бернар от Шартр и Бернар от Клерво определят образцовия, надемпиричен характер на миналото с две емблематични фрази: “Ние сме джуджета, стъпили на раменете на гиганти” и “Ние сме бедни събирачи на класове, вървящи след великите жетвари”. Именно в историческата дистанция между собствената ни ограниченост (“крайност”) и потенциалната (“процесуална”) безкрайност на културата е онтологичната основателност на темата “Историята като метафизика”.

1. Предварителни бележки

Понятието история има двойствено – още в неговата етимология и първоначална смислова употреба – значение. Историята е както, на първо място, **случилото се** (*res gestae*), така и **описанието** на случилото се, неговото текстово пресъздаване (*historia rerum gestarum*). Всъщност въпросната двойственост изразява класическото, но за съжаление доста огрубено разделение между онтологичен и гносеологичен пласт на анализ на историческата събитийност. Става дума, че гносеологическият е “частен случай” на онтологическия анализ (Сава Петров), т. е. че историческата “онтичност” е действително **трансцидиране на заварени ситуации**, чийто “епифеномен” е гносеологизираното описание.

Историята е “практическа” онтология, **действителни връзки на битийни състояния**. Историята не е просто, не е главно “свидетелство за...”, защото същата функция може успешно да се изпълнява – и е изпълнявана – да речем от героическия епос, от данъчните регистри или от публицистиката. Историята е “нещо повече”! В това “нещо повече” е вкоренена метафизическата (в буквалния смисъл на думата) природа на историчността. Под “нещо повече” в случая разбираме **извън-и-над-природния** характер на социокултурната ситуативност. Погледът към “звездното небе” на Кант трябва да бъде приземен, да бъде сведен към “гирите” на историческата ситуативност. Оказва се, че метафизическото начало е колкото “отвъд”, толкова и “тук”; едно “тук”, което влече всяко друго “тук”, а по този начин и собственото си отрицание като “сега”. “Практическата” метафизика на историята скранира върху “практическото нищо” на мирозданието – най-чистото “ставане” на небитието от “съ-битие”, събитийност.

Съ-битийността е вписана в същността на историческото начало като “дело” и “подвиг”; оттук “събитието” и “произшествието” са изначалните координати на усещането (преживяването) за историчност. В началото става дума за най-напрегнатото социокултурно **състояние на подвиг** по време на войни, за “военни подвизи”. Ако още малко се придържаме към латинската семантика можем да обобщим, че историчността е **носеща жестикуляция, изразително движение**, оформящо пространство на една нова, ориентирана към мимомо-

летното и едновременно към вечното чувственост. Историята е извършване на жестове, съпроводено с освобождаване на чувство за значимост – ето квинтесенцията на етимологическата разходка в “ставането” на историчността.

Метафизическата гледна точка пресобръща нашите всекидневни представи за история, поражда парадокси. “От гледна точка на вечността” историята е **единствената действителност**, с която разполагаме **тук-и-сега**, актуалността на опита в неговата “станалост”, **опитно-изпитаното-изпитваното-безвреме**. При Херодот например историята е всещност е набор от **свидетелства на очевидци**. Странно ли е, че бащата на историята пише за съвременността! Не е, защото в подобен “опит” се крие интуицията, че миналото е всещност осмисляне (осмисленото) **настояще**. При древните иманентната граница е съответното поколение, с което “историкът” (доксограф, аед и пр.) може да влезе в контакт, да общува пряко. Тези “протоисторици” (Хегел) са уловили тънко метафизичната природа на историческото време. Надали просто оскъднят в количествено отношение тогавашен опит е главната причина за практическото отъждествяване на исторично и съвременно. Едва ли това е само хладното отношение към “писаното слово” и “записаното впечатление”, пресъздадено в заключителната част на Платоновия “Федър”. Те **пишат, записвайки**; нагласата е да не се пренаписва случилото се, което е аспект от космическия ред, а не приумица на човешкия произвол. В буквалния смисъл “протоисториците” свидетелстват. Достатъчно е да припомним, че терминът история носи същия корен като думата “свидетел” (istor)¹.

Онтологизмът в сферата на историческото начало е съзнателно анализиран факт поне от времето на Аристотел насам. Стагирит вмения на историографа задължението да се грижи за статута на отделното, единичното. В глава IX на трактата “За поетическото изкуство” той обвързва единичното с **действително станалото**, стореното и преживяното. В този контекст следва заключението, че “поезията е по-философска и по-сериозна от историята”². “Продуктивното въображение” (Кант) на поезията конструира **общии предмети**, близки по своя идеализационен статут до философската ейдетика. Основанието за “демаркация” е в степента на идеализираност, реализирана от “поезиса”: знание за вероятното и необходимото, за **вероятното по**

необходимост. Обратно, историята съвпада с **необходимото по вероятност**, с преподреждането на ситуации в рамките на краен брой възможности, **краен** и в този смисъл **необходим**. Абсолютизирането на горната позиция обаче води до лишаване на историята от функцията на културен код за сметка на т. нар. фактографски или “пълзящ” емпиризъм.

Едва Новото време предлага “сциентизиране” на историята. Разбира се, това е процес в сложни взаимоотношения с предходната универсалистко-есхатологична традиция. Въз основа на една постъпателна географска, стопанска и политическа експанзия историята **действително** става “философска” (оразумена) и “световна” (Weltgeschichte). В тази епоха практически и окончателно се обособяват **историческата рефлексия** и **историческото “ставане”**. Първото понятие визира историята в семейството на “науките за духа”, а второто – системната целерационалност на историческия процес в мащаба на земното цяло. Хронографският и локален тип историзъм се развиват в историчност с културно-ценностен фундамент. Онтологическият еквивалент на въпросната промяна се намира в констатацията **“субстанция – субект”** на Хегеловата “Феноменология на духа” (1807).

Понятието за субект (субектност) е централно за всяко метафизическо уопостроение. Причината е там, че субектът – в този обобщен смисъл на думата – изразява човешката интуиция за неразложим по-нататък битиен център, за **самодостатъчност и самодейност**. Именно в историята се формира и реализира принципът на субектността, сложна резултантна величина от индивидуалните воли, традиционните модели и нерационализираното бъдеще. Факт е, че в съвременното ни светоусещане доминира гносеологизираното разбиране за субект и субектност (в смисъл на субективност, идеалност). То завоалира обстоятелството, че по същество “субектум” е **основа и основание, под-това-захвърленото**, че Азът е късноевропейски заместител на античната, **обектно разбраната субектност**.

Субектно е съществуващото в “собствен смисъл” (Аристотел, *Метафизика*, VII 1). Трябва да се подчертае, че субектността не е просто рефлексия върху факт, **рефлектиран факт**, а **онтологично състояние**. Чрез историята, разбрана като историческия процес, субектното се разкрива като **начин на присъствие** в дадена култура. В

този план субектността е “квинтесенция” на всяка историчност, “първото във всички смисли” (Аристотел, *Метафизика*, 1028 а 30). Тук “първо” е равно на “последно”, защото в историята основанието (Първото) е всъщност цел (Последното). **Телеологическата онтичност** на историческия процес изразява практическия смисъл на спекулативната конструкция на Хегел “субстанция – субект”: **самоорганизиране на основания в модуса на реализуеми цели**.

В европейската историчност има много “превърната” телесна пластика. Тя е аналог на соматичните корени на разбирането за субектност. На фона на Космоса се осъзнава напрежението между **траене и сега**, между **вечност и време**, между **циклизъм и линейност**. В историчността релефната изразителност на тялото добива екстензия в мащаба на пространството, в протяжната мобилност на хора, вещи, ценности. **Тялото**, редуцирано до **място**, влиза в същността на историческата автентичност. **Идентификацията на места** е процедура за приближаване към отминалата събитийност. Историята “превежда” метафизическите “степенни битие” в повече или по-малко достоверни “във” времето **страти**. **Човекът-място** се “произвежда”, отчуждавайки се, т. е. реализирайки се като **историчен**. “Историчен” означава, че той буквално “прави” времето на своето съществуване. Разкъсан между **телесност и предметност** той живее, когато **екзистира**, когато **излиза-извън-ситуация**. Той не призовава “произхода”, а “лошата безкрайност” на измамното бъдеще. В този смисъл “синтетичното априори” на историята е в пресечната точка **между трансценденталност и трансцендентност**, накратко: в нейния “световен” (светови) характер. Историята е деяние, предание, описание. Но тя е и чувстване, вчувстване, преживяване. **Над-могване, правене-на-възможности**. **Трансцендентално питане и трансцендентно отговаряне: когито-в-ситуация**. В природата на историческия процес е вкоренено дейностното самополагане (*Sichselbstsetzen*), **самополагашото се преодоляване**. Излиза, че историята е всъщност “практическа метафизика”, общностно валидизирана необходимост.

Една от тайните на историчността е в това, че “правенето” и преживяването **на/за** цялост е синоним на субектна идентичност. Историята, образно казано, се колебае между **предетерминация и детерминираност** с акцент върху “флукуациите” на субектовата активност. Да определя (детерминира) е основната функция на историческия

субект. Историята е социокултурен механизъм за създаване на “фундаментален порядък”: “Детерминизмът е следствие от простотата на първичната геометризация. Чувството за **детерминираност** – това е чувството за фундаментален порядък, някакво спокойствие на духа, което придава на симетрията надеждността на математическите връзки”³. Вярно е, че детерминизмът очарова със своята привидна “простота”, но от съвременна гледна точка той е достатъчно сложно явление. Затова именно **рефлексията и изборът са драматични практики** в историята, а не кабинетно изражение на субектовата активност.

Историята е пространството на човешката култура, пространство, непрекъснато разширяващо се и в този смисъл описващо траекторията на т. нар. историческо време. То е **съ-битийно, интерсубективно**. Историческото време е нашето средство за “излизане” извън наличието и понятията за нещата като “заварени” с цел “овечностяване” на бъдещата реалност. Историкът “освидетелства” битийността на съществуващото. Той дава шанс на Аз-ното самочувствие на дадената епоха, **тематизирайки уникалното** в представите за бъдеща реалност. По тази линия връзката между история и метафизика се реализира в духа на т. нар. **диалектически онтологии**. Те изразяват факта, че на мястото на “добрата стара” (съзерцателна) метафизика застава т. нар. “обективна логика”⁴. Нейната “обективност” означава всъщност **субстанциализиране на историческия процес**, на закономерностите, отвеждащи към “осветовяването” на този процес. Темпото на историята се поставя в зависимост от **връзките “по” опосредстване**. Онтологизацията на елементарната (“атомарна”) промяна влиза в представата за **процесиращо целерационално единство** – историческото време. В контекста на диалектическите онтологии историчността не просто се записва, съобщава и описва, а се **моделира категориално**. Посредством категориалния анализ – иманентна част от всяка метафизическа доктрина – историята се очертава като “фундаментална онтология” (Хайдегер) на съдбовното човешко деяние.

2. Историчността – метафизически основания

Понятието историчност носи в себе си интуицията за действителност и уникалност на социокултурната промяна, за смисловата

валидност на стореното и усвоеното. Нека вземем за пример някои особености на историчността през Новото време. Доминира анализ на достоверността в и чрез самосъзнанието. Тази “когитивна” и когнитивна, рефлексивна техника, идеализирайки понятието за субект, мисли субектното в качеството му на субективно (идеално). Знаниевата всеобщност, **знанието-сила** дава приоритет на доверистото в **историческата каузалност**. Оттук се сближават понятията за субектност и свобода. Хегел например влага нов смисъл в понятието за субстанция. Субстанциално е “външно”, природно детерминираното, което автоматично означава, че “исторично” (субектно) е свободното, културно детерминираното. Историята е процес на **субектна интеграция**, а не произволно деяние на този или онзи индивид. Историята “опредметява” – Е “опредметяване” – на универсални, ценностно валидни модели за нарастващата интеграция в социума. В този контекст Хегел въвежда конструкцията “философска световна история”. Тя е обоснована в манускрипта от 1830 г. и по-специално в параграфа “Нейното всеобщо понятие”.

За Хегел предмет на историята е “действително станалото”, а на философията на историята – нейното “мисловно разглеждане”. Свързващото звено между традиционната историография и философски скроената метаистория е онтологическата теза за доминиращата роля на Разума (с главна буква), на принципа на дейността целерационалност (“die Vernunft die Welt beherrscht”)⁵. Метафизическата “фундираност” на историята е видна от възможностите на категориалния анализ при нейното теорийно реконструиране. Категориите са средствата за “трансцендиране” в концептуален план от случайното към необходимото, защото допускат изоморфно съответствие между **универсалия** и **универсално**. Те предпазват историка – включително и историка на философията – както от елементарната позиция на “регистратора”, така и от “априорни съчинителства” (Хегел). Категориите **историческо и логическо съвпадат** в смисловата валидност на ситуацияите, признати за **съ-битийни**. При осъзнаване на **мета-физическата, над-природната същност** на историята става ясно, че между “правене” и “писане” на история няма пропаст. **Дейността логика** на действителната събитийност намира своята “превърната” форма в **категориалната логика** на **науката история**. В този контекст изплува дълбинният смисъл на регулативното за историка

методологическо правило: "... впрочем в света може да се открие онова, което сам си положил в него"⁶. Светът на историята е "произведен", е "произведение" (Werk).

В общия смисъл "историчност" означава **удостоверено ("освидетелствано") съществуване**. В специалния случай, поне от Дилтай насам, "историчност" ("Geschichtlichkeit") носи строго философски, екзистенциален товар – същностна черта на човешката екзистенция за разлика от онтично-предметните измерения на битието. В този план историчността не е просто **мнемотехника**, рожба на богинята на паметта и спомена Мнемозина. Историчността е "оживотвореност" и "съкровеност" ("Lebendigkeit" и "Innerlichkeit"), чужди на абстрактния Аз, обладан от Хегеловата "хитрост на разума" ("List der Vernunft"), превърнат в **средство** за реализирането непонятни нему цели.

Съвременната епоха масовизира разбирането за историчността като вкоренена в "крайността" на човека, като съпадаща с тази "крайност". При един Хайдегер да речем историчността се отъждествява с "битийната конструкция на ставането на наличното битие" ("die Seinsverfassung des Geschehens des Daseins"). Метафизическото съображение е просто: не човекът е "въвлечен" в т. нар. световна история; обратно, историческата природа на човешката "крайност" тепърва прави възможна всяка "световна" историчност, "световната история". Всеки следовник, изкушен от съблазните на историческия дух, може да се запита: сбъркал ли е Хайдегер, когато е "редил" заглавието на своя "жизнен опус" – "Битие и време". Грешка няма. "Историчността" е средство за преодоляване на разбирането, че историята се вмества в предварително скроено Прокрустово ложе. "Скروعното" е фундаментално-събитийно: **битието е битийност**. Хайдегер не би бил Хайдегер, ако в невнятност или след редакторска намеса би написал nonsens от вида "Време и битие".

Основното в Хайдегеровата интуиция за "историчност" е т. нар. **забравена битийност**. Това е нещо коренно различно от **припомнената събитийност** в хронографски контекст. Историчното се удостоверява не писмено, а смислово. "Овладяната" в нейния **произход** битийност е пускомеханизъм за историческото светоусещане. Историята е метафизика, доколкото "говори" за забравеното в неговия произход битие. Да подкрепим казаното с текст от Гадамер: "Историчността, т. е.

временността в първичния смисъл на думата, означава много повече битие, отколкото е наличното, което се стреми да познае природознанието. Исторически разум има само, защото човешкото битие е временно и исторично. Световна история има само, защото това временно човешко битие “има свят”. Хронология има само, защото самото човешко битие е време.”⁷ При осъзнаване на доминиращата роля на битийността над времето е несъмнен метафизическият характер на историческия процес.

Трудно е да се осмисли, но **“практическата” онтология** на човешката битийност е историята. Склонен било поради незрялост, било заради самотнение, но човекът – с малка или с главна буква – “трансцендира” собствената си автентичност с цел да се изгради като субект. Спорно е дали историята може да бъде овладяна каузално. Историята има свой “онтологически ранг” (Гадамер), в чиято стойност каузалността е задължителен, но не еднозначен аспект. По аналогия с т. нар. основен философски въпрос историята също не е безмълвна към своите фундаментални предпоставки: “цялостният смисъл на историята” – това е “основният метафизичен проблем на философията на историята”⁸. Целостта! Отминала, настояща, бъдеща; **преди-и-след**. Историчността не е просто следствие (резултат) от каузална верига, а “вкорененост” в един особен вид битие, в **тук-и-там** битието на човека (Dasein). В него се претопяват онтично и онтологично; онтичното е знак за онтологичност (“Die ontische Auszeichnung des Daseins liegt darin, daß es ontologisch ist”). Накратко: историчността е **трансцендирана фактичност**. Фактът не е **реликт** или всекидневна конвенция. Факт е окръглената в “крайната” (ограничена) топология на Аза смисловост. В този план фактът е надемпирична реалност. По-силно казано, “атомарните” факти са метафизичните конституенти на същинската “историчност”.

История и историчност, онтологичност и онтичност – тези утвърдени в нашия мисловен лексикон опозиции илюстрират точно метафизичния характер на социокултурната процесуалност. Вярно е, че метафизика е термин с мащабно смислово поле. Но що се отнася до **трансцендиращия характер** на всеки метафизичен опит отликата между метафизика и онтология – при допускането на такава – не е от особена важност. Историчността е в неуловимата преходност, а историята представлява **хипостазирана “историчност”**. В истори-

ческите “ипостаси” не може да се влезе пряко поради тяхната онтологично-херменевтична природа. Нужни са съответни културни (текстови, вещни и пр.) кодове. Необходимо е пресъздаване на действителната история под формата на “историчност на разбирането” (“Geschichtlichkeit des Verstehens”).

Знае се, че метафизичната природа на историчността се разработва в т. нар. философия на историята. **Значение, смисъл, цел, субекти, средства, закономерности и техники на описание** са сред основните теми на философско-историческия анализ. От Августин до Вико историчното се разглежда като “произведение”, разбира се с различни нюанси на “свещена” и/или естетизирана “осветеност”. Вечното било под формата на благодат, “вечни” закони или неизбежни “възрасти” на човечеството е атрибут на опитите за проникване в бъдещето чрез миналото. “Вечното” задава **метахоризонта** на историята. “Вечното” в различните модуси на неговата понятност е медиатор между профанно и сакрално. Самото релативно е такова, доколкото се екранира върху фона на различни в отделните епохи “абсолюти”: циклизми, предания, свещени слова, традиции, прегрешения, деяния, “народна” воля и пр. Но главното е, че в историята винаги се работи с някакъв неразложим по-нататък смислов “остатък”, някаква нередуцируема онтичност придава плътност и пластика на събитийността.

“Историчността” по принцип е “метафизически фундирана история” (Г. Каприев). Християнското светоусещане има образцов в това отношение характер. Общественото движение се интерпретира чрез т. нар. **стрела на времето**, едно линейно-векторно осмисляне на ставащото. Без този мисловен обрат биха били необясними най-ярките черти на съвременното ни разбиране за историчност: уникалност, персонализъм, развитие, “световност”, обективност, рационалност. Средновековната менталност дава достатъчно “образцов” материал за изконната връзка между история и метафизика: “Днес се пишат философии или теологии на историята, които, разбира се, в никакъв случай не съвпадат със самата историография. Дори в най-крайните случаи авторът все се счита задължен да предложи някакъв методологически предговор. Обратното: средновековният историк, в най-общия смисъл на думата, открива фундаменталните смисли на битието именно като **фонтаниращи се от самото историческо**. Неговата исто-

рия е задължително метафизична. Тя е ИСТОРИЯ-И-МЕТАФИЗИКА”⁹.

В епохата на Просвещението, независимо от общата негативна оценка на дотогавашната (“догматична”) метафизика, също се култивират специфични метафизични “кумири” – **прогрес и свобода**, прогрес за разума и “разгръщане на свободата” (“Entfaltung der Freiheit”). В Новото време прилагателното “светови” изгубва символичния блясък на сакралната, благоструящата светлина. То става **знак за мащаб**, за свят – “всеобща история” плюс включения в световния процес **гражданин, “осветовен” гражданин**¹⁰. Според големия немски историк Фридрих Майнеке (1862 – 1954) при прехода към модерното светоусещане т. нар. неизменна човешка природа се атомизира в две по-мобилни за “скоростта” на епохата идеи – **за развитието и за индивидуалността**. Още Хердер подчертава (“Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit”, 1784 – 1791) дълбокото основание на въпросните идеи – **хуманността**, разбрана като “естествен” процес на “органично ставане”.

Изложените идеи за историята и историчността са субтилна еманация на новоевропейската **онтология на дейността**. Точно в рамките на дейностния подход е напълно очевидна метафизично-трансцендиращата природа на историчността. Да вземем за пример Хегеловата философско-историческа концепция.

Според Хегел световната история е “прогрес в съзнанието за свобода” (“Fortschritt im Bewußtsein der Freiheit”). Тук не става дума само за знанието самоосъзнаване на духа, а за **реалната непрекъснатост** на историческия процес. Казаното се обяснява с онтологичната процедура “обективизиране” и “самопродуциране в света в качеството на действителност” (“sich selbst verobjektiviert und als Wirklichkeit in der Welt hervorbringt”). С темата за свободното, целевото осъществяване на историческата събитийност се налага **мотивът за жертвата** (Opfer). Но “жертва” отново в онтологичен ракурс – на отделното, единичното, особеното, обособеното, извънцялостното, а не “жертване” в смисъла на ритуално-култовата (сакрализирана) празничност. “Хитростта на разума” функционира като резултат от опредметяването на цели и разпредметяването на същности (смисли). Ако се изразим в стила на Ханс-Георг Гадамер можем да кажем, че посред-

твом онтологичния прочит историята се разкрива като сложно единство от **значение и сила, смисъл и действителност**.

Универсализмът в историята е изконно поле на метафизически интерес. През XX век той занимава автори от ранга на О. Шпенглер, А. Тойнби и К. Ясперс. Ясперс например задълбочава метафизичната основателност на историчността по посока на нейния **произход**, свързва темата за произхода с проблема за целта в историята (“Vom Ursprung und Ziel der Geschichte”, 1949). Резултатът е фиксиран в концепцията за т. нар. **осево време** (Achsenzeit), за – фигуративно казано – **прекъснатата затвореност** на типовете историчност в Китай, Индия, Иран, Палестина, Гърция.

Ясперс ни помага да свържем категориите “произход”, “историчност” и “действителност”. Какво собствено е действителността? Отговорът на немския философ е: “... битието, което **не може да се мисли** като възможност”¹¹. Предпоставката на автора е в неговото специфично разбиране за причинност. Причинността носи допускането, че действителността може да бъде друга при други обстоятелства. Нещо повече, по тази линия възниква илюзията, че само опознатото е действително, т. е. реална е опасността от гносеологизиране на историята чрез каузалната определеност (еднозначност). Но въпросът е за статута на **самата** историческа действителност, за битието в собствените му граници на битийстване. Ясперс търси “силно” идеализирана абстракция с онтологичен статут. Това е абстракцията за “произход” (Ursprung), знак за историчността в смисъл на **нерефлектирано начало**.

Разсъжденията на К. Ясперс ни дават надеждата, че към историята е приложим подход, различен от категориалния. Категориите изкушават историка с тяхната теоретична спекулативност, “спекулативност” в Хегелов смисъл на думата. Така обаче може да се изгуби метафизическата основа на историчността, възможността за **трансцендиране на наличното**, на “бруталната фактичност” (“die brutale Faktizität”).

Удобен път за хипертрофирано гносеологизиране на историята е посредством еднозначната “желязна” необходимост. С цел нейното елиминиране Ясперс въвежда парадоксалната на пръв поглед конструкция “действителност без възможност”. Зад нея се крие желанието за експлициране на “вечността” (“die Ewigkeit”) в историческата фено-

меналност. Така той “блокира” класическата концепция за **свободата-жертва**, релативизираната в бъдещето свобода. Философът прокламира **свободата-безметежност** (die Ruhe), състояние, в което думата “свобода” просто е неуместна. За него “истинската”, “вечната” действителност **просветва**, проявява се като “историчност” (“Wirklichkeit erscheint als Geschichtlichkeit”). **Изначалната крайност** “прави” онова, което наричаме история; тя е фундаментът на т. нар. историческо време.

В мисловния свят на К. Ясперс се отхвърлят “крайните състояния”, “безметежността на съвършенството”, “целта” в качеството ѝ на исторически ориентир. Виден е контрастът с новоевропейското разбиране за история. При Хегел например събитийната ориентация се представя от категорията “финална цел” (“Endzweck”). Разбира се, не става дума за някакъв безапелационен “свършек” на общественото движение в стил Фукуяма, а за постигнат висш интегритет на социума, чисто запазване – това е надеждата на Хегел – ще бъде евентуално нов тип историчност. Нека припомним, че в семантичното гнездо на “finis” има и “граница”, и “предел”, и “край”, но и “цел”, и “връх”, т. е. най-високата степен на нещо. За Хегел “финалната цел” е вътрешен мотив за развитието, за “обновяването” (“die Verjüngung”) на обществото.

Съвременността вмества историята между “преход” и “пропадане”, между “преминаване” и “залез” (“Übergang” и “Untergang”). Съвременният човек навлиза в историческата проблематика “овечностявайки” **времето на всекидневието**. Простото “ставане” се заменя от “изпълнения миг”, от усещането за една крехка, невъзможна цялост. Но историята не се лишава и в този случай от метафизически основания. Напротив, те просто се третират по “точкостен”, “осев” начин. Историята не се разбира като “подвиг”, “наука” или “ръководство”. По-скоро става дума за повик към съпротива и устояване в “гранични ситуации”. Между нищото и всичкото, готов за скок от иманенция към трансценденция съвременният човек все си запазва шанса да бъде историчен. Разрушеното понятие за субектност подставя нов базис в сградата на историята – интуициите и практиките на парциалния **пред-и-извън-научен жизнен свят**.

3. Историческите проблеми от онтологична гледна точка

В заключение на настоящото изследване ще скицираме някои проблеми, илюстриращи със самото си присъствие в полето на историята нейната онтологическа “фундираност” (произход и основателност). Задачата си разбираме като маркиране на свособразна “карта” на тези проблеми. Изграждането на поле от възможни хипотези за тяхното разрешаване е усилие от друг калибър. Ние искаме да се убедим още веднъж, че историчността е констелация от префасонирани метафизически пресупозиции. По дефиниция всеки проблем е **знаниева ситуация**, за чието разрешаване е нужно изработване на нов методологичен инструментариум. Така е възможен гносеологизиран прочит на историческата теорийност. Обратно, като законна онтологична техника **схематизмът** предпазва от всякакви допълнителни (феноменологически, херменевтични и пр.) усилия за среща с действителната историчност.

Онтологичният статут на **историческия факт** е водещ по значимостта си проблем в спектъра на интереса ни към миналото. В аурата на факта присъстват въпросите за времевите координати на историчността, за евентуалните ретроспективни “измествания”, за каузалността и пр. Латинското “factum” препраща към създаденото, сътвореното, направеното, т. е. исторически факт е **опредметено действие** в знакова (значима) форма.

Фактът е дискретната форма на историята, разбрана като процес. Значи фактът крие в себе си най-важната особеност на всяка дейностна онтология – а историческата е несъмнено такава – **опосредстването** (die Vermittlung). Тази категория от немската философска класика фиксира “онтизма” на битийната процесуалност. При ниска степен на “опосредованост” се открива достъп към т. нар. локални култури с тяхната субстанциална самозатореност.

Правомерно е фактите да бъдат смятани за “субстанциална основа” на всяка наука, включително и историческата¹². Те са “съдържателната основа” на научния анализ, т. е. предмет на анализ. Получава се обаче известно “изтегляне” на проблема за факта в гносеологическа посока. Но фактът не е “чисто” знаниев продукт, както не е и “природна” предзададеност. Той е социокултурна реалност, чиято “субстанция” в процесуален аспект е **дейността**¹³.

Историческият факт носи в своята сърцевина сериозния проблем за **действителността и конкретността** – за действителността на историческата **събитийност** и за конкретността на историческото **познание**. Вярно е, че “**научно-историческият**” факт е “концептуализиран факт”, че е “озарен отвътре от историческата теория”¹⁴. Иначе историята би се превърнала в “безпомощна игра на представи” (Хегел). С цел подчертаване значимостта на **теоретизираното отношение** към факта са допустими по-усложнени концептуални конструкции, например “историологически факти”¹⁵. Другият вид факти, фактите **в/на науката** история отразяват сведенията за разволя на научната ерудация на историка. Това са “историографски” в буквалния смисъл на думата факти.

Посоченото говори, че фактът е **особена форма на съществуване**. Той е невъзможен и немислим без разграничаването на **налично** (запазено) от **исторично** (значимо и общностно валидно). Тук възниква въпросът за **уникалността** на историческия факт, неразрешим без помощта на онтологическото моделиране.

В моделното отношение към историческия факт могат да бъдат включени разнообразни категории. Изборът се предопределя от разбирането ни за **реалността на миналото**. Абсолютно небитие ли е миналото? “Минало” ли е всяко “по-рано”? Присъства ли – и как – миналото в настоящото? Тези питання са модификации на протокатегориалните определености “прекъснатост” и “непрекъснатост”. Отговорите са многобройни, но не те са основната цел на тези размишления. Замисълът е изтъкването на онтологическия базис на историческите проблеми при всеки **граничен в своята неопределеност случай**.

В рамките на историческия факт си подават ръка философската култура и историческата скруполюзност. “Чистите” историци осъзнават, че философията не е “... досадна съседка, защото тя противодейства на произвол от всякакъв род и на неоснователните догадки”¹⁶. **Обоснованата основателност** на факта в неговата уникалност представлява историческия “хоризонт” на историческата работа.

Онтическият статут на историческия факт е проблем, свързан с особеностите на **прякото и описателното познание**. Има ли идентичност между факт и историческа действителност? Утвърдителният отговор изразява **философско-позитивистичната нагласа** в науката

история. Подобен **презентационизъм** има далечни онтологически последици. Съгласно неговата логика излиза, че фактът е “атомарно” и само атомарно явление. Изчезва теоретическата възможност за анализ на фактите като **комплексни цялости**, като “ансамбли” от компоненти.

Позитивистичният подход към факта има за свой епистемичен еквивалент т. нар. презентационизъм. Следствието за науката история е методология от типа **тук-и-сега**. Остава без почва реконструкцията на миналото като **символизъм**, като игрово дострояване и метафизично трансцендиране. Историческата наука се лишава от т. нар. **концептуализирани факти**. Прякото узнаване обаче не е абсолютен критерий за реалност, включително и относно историчността. С подкрепящ характер в тази връзка е следното разсъждение на Б. Ръсел: “Ако пряко познавам нещо съществуващо, моето узнаване ме осведомява, че то съществува. Но обратното не е вярно: че когато знам, че предмет от определен вид съществува, аз или някой друг трябва да е пряко запознат с предмета. В случаите, при които имам вярна преценка без пряко узнаване, опознавам предмета чрез **описание** и – въз основа на някакъв общ принцип – става възможно извеждането на екзистенцията на предмета, отговарящ на въпросната описание, от съществуването на нещо друго, което узнавам пряко”¹⁷.

Каква е онтичната основа на факта? С кои свои компоненти факти са **независими “по” автентичност**? **Субстратният** подход изкушава историка да нарече факти **реликтите** (от лат. *relictus* – оставяне, напускане, остатък). “Естественят отбор” обаче, казано фигуративно, не е меродавен критерий в това отношение, защото лишава историята от **аксиологически основания**. Още повече, че в определянето на нещо като “реликт” има много предварителна онтологична работа, например синхронизирането по време и място в **комплексен хронотоп**. Изразено на кибернетичен език: фактът нито е просто “сигнал” (реликт), нито “чиста” информация (значение).

Битието на факта може да бъде типологизирано поне по три начина: а) по детерминация; б) по съдържание; в) по модалност. По детерминация фактично е **веднъж-завинаги-случилото се**. В спектъра на връзките по детерминация на предни позиции е **каузалността**. Асиметризмът на причинно-следственото отношение е **класически критерий за реалност**. Поне от Декарт насам съображението, че в

причината не може да има "по-малко" реалност, отколкото в следствието, служи като онтологично основание на случването. Вярно е, казано в скоби, че в контекста на т. нар. "световна връзка" каузалното отношение може да се разглежда като симетрично-обратимо. В случая обаче не се интересуваме от "силно" идеализирани абстракции предвид уникалността на историческия факт. Всяко "по-рано" е такова, независимо колко пъти се повтаря след това; то е факт, доколкото е "веднъж-завинаги-случило се". Циклизъмът не е най-прекия път към историзма.

По съдържание фактът трябва да удовлетворява условието **автентичност**. Преведен на онтологичен език този термин означава нещо да бъде взето в **неговата собствена среда**, с неговите "собствени" (вътрешни) характеристики. Поради отношението на миналото към небитието по съдържание фактите неизбежно са фрагментарни, са **фрагменти**. Дори да допуснем, че нещо е запазено в документален вид 1:1, то също има фрагментарен характер предвид обстоятелството, че е изключено от своята собствена среда и функционира в друг смислов контекст. Белегът автентичност кореспондира с категориите "действителност", "истинност", "самостойност".

По модалност фактите имат вещно измерение в т. нар. исторически наметници. По същество това са комплексни факти, организирани текстове. В това си качество "наметниците" функционират като **исторически извори**. Извън **текстовото отношение** фактът губи модалността си на факт и остава елемент от "суровата" действителност. С неговите смислово-организиращи възможности текстът – в общото значение на тази дума – изразява **ценностното измерение** на факта. В този ракурс фактът се представя като **идеализиран в ценностно отношение фрагмент**. Точно **ценностната валидност** на факта го "прави" факт, а не нещ от действителността. Историята буквално **се пише**, а не просто се записва. "Писането" е момент от възникването, от битието на самата историчност. В този дух Хегел например използва парадоксалното на пръв поглед словосъчетание "неисторична история". "Неисторичната история" е **предистория**. Тя е "субстанциална" и "афактична" в смисъл, че **натура и значение се сливат в символа** – идея без адекватна сетивност. Едва чрез рефлексията фактът се **онасловава**, т. е. противопоставят се натура и значение и възниква самата фактичност. Словото има дейностно-формиращи ситуации

характер и по този начин е иманентно исторично. То не е невинно “бърборене”, а социокултурен ангажимент към случващото се, към **съ-битийността**. През очилата на мъдрия историк всяко действие е “потенциален текст”: “Там, където човекът се изучава извън текста и независимо от него, това вече не са хуманитарни науки (а анатомия и физиология на човека и др.)”¹⁸.

Направените разсъждения показват възможностите на онтологичния подход при изучаване статута на историческия факт. Фактът се разкрива като своеобразна “усия” (“първа същност” – Аристотел) на историческия процес. Фактът, ако се изразим с думи на Аристотел, е “първото във всички смисли” за историческата наука. Той “снема” в себе си напрежението между **битие и съществуващо**. Фактът е средоточие на **действителността на битието и недействителността на съществуващото** (=уникалността на съществуващото). В модуса на своята недействителност съществуващото може да бъде уникално и достоен предмет за **историческата наука**.

Опосредстването между изложените по-горе противоположности може да се опише с категорията **събитие=съ-битие** (Mit-sein), синоним на **трансцендентална комуникативност**. “Съ-битийността” е предметен в гранична ситуация **избор**. Затова историческият факт е уникален; затова към него не трябва да се подхожда само фактографски и регистраторски. Историчността на историческия факт е в неговата **съ-битийна самодостатъчност**. С това фактът е уникален и не може да бъде подменен с нищо друго. Външната страна на тази особеност е снета в хронологията на съответната ситуация. Затова някои автори говорят за “хронологическата завършеност” на факта като негов видов признак, но в контекста на родовата характеристика “онтологическа неизчерпаемост” на факта като фрагмент на действителността¹⁹.

Историческият факт в качеството на **онтологична валидност на сторено/случило се** центрира констелация от допълнителни проблеми. Това са “категории, необходими за построяването на всяка философия на историята”²⁰. Техният онтологичен характер е несъмнен, доколкото се основават на **понятието процес**. Терминът процес е знак за **онтологична непрекъснатост**, без която е немислим историческият континуум. Нека се спрем на категориалните аспекти на всеки процес.

Категорията “ставане” (das Werden) е абстрактен еквивалент на “неориентираната” целево и хронологически процесуалност. “Ставането” е изменчивост, при която обективно е невъзможна трайна фиксация на обособен пространствено и темпорално момент. В този смисъл “ставане” е равно на **аисторична процесуалност**.

Движение е втората категория, предложена в модела на проф. А. Лосев, чиято онтологична роля е в “качественото запълване” на “чистото ставане”. Според Лосев движение е **качествено определеното ставане**.

Третата по важност философско-историческа **категория е категорията развитие**. Тя означава движението в контекста на продуцирането на “специфични различия”. Развитие е онтологично “насочено”, препраща към телеологията на общественото движение.

Категориите “ставане”, “движение” и “развитие” са универсална онтологична основа за социоисторически прочит на човешката събитийност. Без тях е невъзможно да говорим за закон и закономерност, за структура и функции и пр. Казано другояче, без тях е немислима пластичната реконструкция на историческото минало.

От посочените три категории може да се изгради модел, който е белязан с достойнството на **абстрактния универсализъм**. Не ще и дума, че този модел може да бъде допълван, обогатяван, конкретизиран. Но ако се върнем към базисната онтологична (диалектична) категория **процес** можем да констатираме необходимост от посочване на нейната “собствена” (в духа на Хегел) противоположност. Според нас това е **категорията съ-битие**. **Процес** е синоним на историческата непрекъснатост, а **съ-битие** – на прекъснатостта на историята в нейната уникалност. Именно **съ-битийността** е виртуалната “осева линия” на историята, придаваща “фактичност” на случайното деяние. В основата на всяка съ-битийност е категорията **дейност**, т. е. **опредмеляването на цели и разпредмеляването на смисли**. Гледана отвън, събитийността може да се представи онтологично чрез помощната категория **историческа ситуация**.

Процес, съ-битие, дейност и ситуация ограждат четирите страни на свособразен онтологичен “квадрат”. Диагоналите на този квадрат могат да илюстрират **историческите закономерности**, т. е. необходимите отношения, свързващи базисните категории. В пресечната точка на диагоналите се съдържа квинтесенцията на историчността –

историческият факт. Можем да обобщим. Историята е **продуциране на факти**, процес, който се назовава “протичане” на историческото време. Чрез категорията време в онтизма на “голия” факт се включва онтологичната природа на още две понятия: **цел и ценност**. Те са “превърнати” форми на понятията **значение и смисъл**. **Онтологията на знака** е неотнимаема част от философията на историята. Без знак, означаване и значение не могат да бъдат отличавани модусите на явяващото се събитие – видимост, привидност, илюзия и пр. Закрива се пътят към херменевтичния подход. Начева смесване между **описание, обяснение и тълкуване** на историческите факти.

***

Онтологическият подход към историята недвусмислено експлицира нейните метафизични основания. Без този подход е невъзможна реконструкцията на диалектиката между **локално и универсално** в общественото движение. “Онтизмът” в прочита на историята позволява тя да бъде осмислена като плеяда от регионални истории: “прагматична”, “критическа”, “специализирана” и пр. (по Хегел). В онтологичен контекст миналото се освобождава от негативите на “абсолютно” небитие. Историческата уникалност е синоним на **изчерпана събитийност**, изчерпана от гледна точка на комуникативни (преки) възможности.

Метафизическите препратки са момент от културната мисия на историка. Без тях е невъзможно формирането на т. нар. **историческо съзнание**: изкуство на ставането “**критичен-към-самия-себе си**”, усвоявайки миналото (по Гадамер). Блясъкът на историческото мислене е в “привиждането” на бъдещето, в **обосноваващо-предпоставящите** техники и процедури.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Тахо-Годи, А. Йонийское и аттическое понимание термина “история” и родственных с ним. – В: Вопросы классической филологии, вып. 2, М., 1969, с. 120.

² Аристотел. За поетическото изкуство. С., 1975, с.77.

³ Башляр, Г. Новый рационализм. М., 1987, с. 101.

- ⁴ Вж. **Хегел, Г. В. Ф.** *Науката логика*. Ч. I. С., 1966 с. 62.
- ⁵ **Hegel, G. W. F.** *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*. Akademie – Verlag, Berlin, 1970, S. 28.
- ⁶ **Hegel**. *Op. cit.*, S. 31–32.
- ⁷ **Гадамер, Х.-Г.** *История и херменевтика*. С., 1994, с. 43.
- ⁸ Вж. Пак там, с. 87.
- ⁹ **Каприев, Г.** *История и метафизика. Очерци по историческото мислене на западноевропейското средновековие*. С., 1991, с. 6.
- ¹⁰ **Kant, I.** *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, 1784.
- ¹¹ **Jaspers, K.** *Existenzphilosophie*. Walter De Gruyter, Berlin–New York, 1974, S. 59.
- ¹² Вж. напр. **Иванов, В.** *Методология исторической науки*. М., 1965, с. 127.
- ¹³ Вж. Пак там, с. 62–63.
- ¹⁴ Вж. **Барг, М.** *Категории и методы исторической науки*. М., 1984, с. 162.
- ¹⁵ Вж. **Коршунов, А., В. Шаповалов.** *Творчество и отражение в историческом познании*. МГУ, 1984, с. 150–152.
- ¹⁶ **Тегель, Г. В. Ф.** *Энциклопедия философских наук*. Т. 3. *Философия духа*. М., 1977, с. 366.
- ¹⁷ **Russell, B.** *The Problems of Philosophy*. Oxford University Press, 1980, pp. 23–24.
- ¹⁸ **Бахтин, М.** *Литературно-критические статьи*. М., 1986, с. 477–478.
- ¹⁹ Вж. **Барг, М.** *Цит. съч.*, с. 152.
- ²⁰ **Лосев, А.** *Античная философия истории*. М., 1977, с. 3 и сл.

Оброчна плочка с изображение на Зевс (Deius) и неговия атрибут – орела
върху жертвеник (II – III в., Пловдив).

Зевс и Хера върху оброчна плочка (II – III в.), Асеновград. Изображението
е свързано с орфическия ритуал. Иконографията е на $\Theta\text{E}\text{O}\text{Y}$ $\text{M}\text{E}\Gamma\text{A}\Lambda\text{O}\text{Y}$.
изобразен върху одесоска тетрадрахма (сребро).